

УДК 303.832.32

Т. М. Плаксі́й

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

В статті здійснено аналіз основних теоретичних підходів і напрямів, що існують у західноєвропейській, російській та вітчизняній науці щодо проблеми сутності, структури, форм, методів, теорії і практики самовиховання особистості, механізмів самовдосконалення і самозміни.

Ключові слова: особистість; самовдосконалення; самовиховання; саморозвиток.

В сучасних умовах стрімкого і динамічного розвитку інформаційного суспільства, зміни цінностей та пошуку нових світоглядних орієнтирів з новою актуальністю постає проблема людини, її ролі в сучасному світі, її особистісних та змістових якостей. Комп'ютеризація являє собою складну комбінацію факторів, у якій особливе місце відводиться людині, про яку на початку ХХ ст. заговорили як про новий тип особистості, у якій поєднуються різноманітні якості, так зв. людина ADON (Alternative – альтернативний, Disintegrating – дезінтегруючий, Originating – той, що створює, Nobleman – шляхетна людина). Такі особистості і виступають головним рушієм розвитку постіндустріального суспільства, їхні інновації знаходять використання у різних сферах суспільного буття. Про їх покликання кажуть, що воно – у збагаченні життя всіх людей, всіх сімей світу, навіть на шкоду власній родині. Та, як відомо, у будь-якої медалі є ще й зворотний бік.

У 70-ті роки ХХ ст. закордонні соціологи почали активно розробляти проблематику, пов'язану з появою нового соціального феномену – «класу інтелектуалів», головним об'єктом власності, який дозволив йому посідати домінуючі позиції в суспільстві, стали інформація і знання, якими володіють конкретні люди. Найбільш очевидними ознаками цього класу стали високі стандарти освіти, незалежність ані від «буржуа», ані від

«пролетаріату». Затребуваність у різних структурних елементах соціальної ієрархії, виняткова мобільність, динамізм – ось ознаки цього класу людей ХХІ ст.

Поряд із цим у 90-х роках ХХ ст. з'явилося також ще одне нове явище – «кросмодерн», що означає розрив між надзвичайно технологічною складністю продукту і низьким інтелектуальним рівнем його споживача (Орлова Т. В., 2006). Саме система Windows (прийшла на зміну системі DOS), яка вважається «дружньою для користувача» («user friendly») завдяки тому, що «спілкується» з ним за допомогою «іконок» (піктограм), ставить під загрозу просту грамотність людини, девальвує цінність людського інтелекту. Не секрет, що сьогодні серед активних користувачів Інтернету у світі чимало «темних» (у сенсі освіченості) людей. Навряд чи їх можна віднести до творчих особистостей, у своєму прагненні до самореалізації створюючих інноваційні продукти. Все те – то сама «людина-мас», яка використовує комп'ютер у дуже обмежених рамках, що не сприяє її особистісному розвитку. Такий індивід, може, і споживає якусь інформацію, але не здатний до перетворення корисної інформації в знання і застосування його на практиці. А найчастіше у нього взагалі відсутня потреба в постійному самовдосконаленні, придбанні нових, дійсно необхідних знань (Орлова Т. В., 2006).

Тож за таких інтенсивних умов суспільного розвитку та стрімкої зміни ціннісних орієнтирів щодо людини, її

сутнісних сил, коли важко розібратися, де Добро, а де Зло, яким шляхом іти не викликає сумніву зростання ролі моральних настанов у житті людини. Особливо молодь сьогодні опинилась у кризовій ситуації, адже саме їй доводиться адаптуватися до умов життя, яке стрімко змінюється, до нових суспільних цінностей. Кожна людина має знайти своє місце у світі, у суспільстві, визначитися у власних моральних цінностях, уміти протистояти різним негативним впливам. І розпочинати потрібно із самої себе, із самовдосконалення. У світі, який постійно змінюється, вижити може лише той, хто сам змінюється, вдосконалюється. Більш того, тільки шляхом самовиховання виробляються такі особистісні якості, як сила волі, мужність, впевненість, терпіння, впевненість у своїх силах тощо. Тож не викликає сумніву необхідність розробки проблеми саморозвитку, самовиховання сучасної особистості. Сьогодні «самовиховання» є одним із ключових понять у педагогіці, психології (Бех І. Д., 2003).

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових досліджень щодо сутності самовиховання особистості, його особливостей, методів і форм.

Самовиховання – якісно відмінний етап у розвитку особистості, що відкриває нові можливості у взаємодії між нею і зовнішнім світом шляхом усвідомлення особистістю себе, свого місця в навколишньому світі та власної поведінки у ньому. Специфіка самовиховання як фактору розвитку особистості полягає в тому, що воно серед усіх інших факторів у найбільшій мірі спирається на індивідуальні особливості людини, її нахили та потреби. Завдяки цьому людині вдається виявити для самої себе домінуючі задатки, які у майбутньому можуть суттєво визначити весь її життєвий шлях, забезпечити розвиток фізичних, інтелектуальних і моральних якостей. У найзагальнішому вигляді самовиховання – це усвідомлений,

керований самою особистістю саморозвиток, в якому в інтересах самої особистості планомірно формуються якості, властивості, сили і здібності людини.

Процес самовиховання особистості є об'єктом вивчення філософів, соціологів, психологів, педагогів і представників інших наук. Його по праву можна вважати однією з найдавніших, але завжди актуальних проблем педагогічної теорії та практики. Тисячоліттями цій меті служили і служать настанови, викладені в приказках і прислів'ях, епосах і казках, висловлюваннях видатних людей. Ці думки є скарбницею людської мудрості, містять цінні поради стосовно самовиховання інтелектуальних, моральних і фізичних якостей особистості.

Філософи Сократ, Епікур, Лукрецій, Демокріт, Арістотель, давньоримські стоїки залишили чимало цінних порад щодо самовиховання моральних і інтелектуальних якостей людини, збереження її здоров'я, фізичних і моральних сил. Сократ у відомому висловлюванні «Пізнай самого себе» закликав до самопізнання, з якого, власне, і розпочинається самовдосконалення особистості. Сократ говорив про себе: «Я знаю, що нічого не знаю, а інші і цього не знають». За словами Епікура, подібна самокритика є початком спасіння, тобто самовдосконалення. Без такого уявлення про себе, без усвідомлення своїх недоліків, насамперед браку знань про навколишній світ і про себе, людина перетворюється на самозадоволеного обивателя. Таких поглядів дотримувався і Демокріт, який стверджував, що людина може досягти моральної досконалості шляхом формування таких цінних якостей, як самопізнання, самоконтроль, здатність до розумного самообмеження, самодисципліна. Величезною силою волі, прагненням до самовиховання відзначались багато інших представників античності. На

думку Г. Гегеля, такі видатні діячі Ст. Греції не створені природою, а самостійно зробили себе тими, якими вони були; вони стали тими, якими хотіли бути, і залишились вірними цьому своєму прагненню до кінця життя.

У Новий час самовихованням цілеспрямовано займався відомий американський просвітителю Бенджамін Франклін. Цікаві думки про самовиховання висловлював німецький філософ І. Кант. Його система самовиховання чітко простежується у сформульованому ним головному принципі: «Володій своєю натурою, інакше вона буде владарювати над тобою». На особливій ролі самовиховання у становленні особистості наголошував і Г. Гегель: здатність пізнавати своє власне «я» є важливим моментом у духовному розвитку дитини; з цього моменту вона стає здатною на рефлексію над собою. Класичною філософією були закладені наукові засади для розуміння співвідношення виховання і самовиховання, представники якої, досліджуючи природу людини, вказали на її біосоціальну суть, активне ставлення до навколишньої дійсності та до себе самої. Розвиток особистості розглядався ними не лише як дія зовнішніх сил, але й як результат діяльності самої людини, яка, перетворюючи дійсність, є активним суб'єктом, творцем світу і самої себе.

Ідеями необхідності духовного самовдосконалення проникнута російська і вітчизняна філософія кінця XIX – початку XX ст.ст. Визначаючи головну життєву мету як реалізацію в людині божественного, її представники вбачали сутність самовдосконалення у прагненні до Бога як до морального ідеалу. Мислителі сприймали духовне самовдосконалення як шлях поступового розвитку окремо взятого індивіда і суспільства в цілому.

У сучасній науці проблемі сутності та структури самовиховання присвячена низка досліджень. Духовне самосходження людини складає філософську

основу ідеї саморозвитку, а отже і самовиховання, у працях багатьох філософів. М. К. Мамардашвілі, Т. Шибутані, П. Г. Щедровицький та ін. зазначали, що складність буття вимагає саморозвитку, уваги до внутрішнього світу людини, до самосвідомості та її проявів у поведінці, до механізмів корекції Я-образу, відмови від волі або залежності від групи (Занюк С. С., 2002).

У психології та педагогіці ця проблема розглядається в рамках Я-концепції (Р. Бернс, Е. Еріксон), проблеми людського «Я» і самосвідомості особистості (І. В. Дубровіна, І. С. Конта та ін.), саморегуляції діяльності (М. Й. Боришевський, О. А. Конопкін), самовизначення особистості (Є. А. Климов, І. Д. Чечель), самовиховання особистості (А. І. Кочетов, Л. Рувинський) (Занюк С. С., 2002).

У найзагальнішому визначенні самовиховання, на думку І. Д. Беха та Ю. М. Орлова, це певний тип ставлення, дій щодо самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певним моральним нормам. Як зазначає І. Д. Бех, самовиховання ґрунтується на повазі особистості до себе. Як діяльність, самовиховання знаходить своє вираження у поєднанні об'єкта і суб'єкта. Особливість цієї взаємодії пов'язана з подвійністю позиції особистості у самовихованні, оскільки людина виступає немовби у двох особах стосовно себе в особі виховуваного і в особі вихователя. При цьому основна мета – «створення» індивідуумом себе через творче ставлення до себе (Бех І. Д., 2003).

А. Я. Арет вважає, що самовиховання – це освітньо-виховна робота особистості. Л. М. Гордєєва під самовихованням розуміє прагнення людини виховати себе і діяльність із здійснення цього прагнення. С. Б. Єлканов визначає самовиховання як свідому цілеспрямовану діяльність людини з удосконалення своєї особистості. О. Г. Ковальов так формулює поняття «самови-

ховання» – це свідомо планомірна робота над собою, спрямована на формування таких якостей особистості, які відповідають вимогам суспільства та особистій програмі розвитку. Досить широко характеризує самовиховання А. І. Кочетов, який зазначає, що це – свідомість, яка керує самою особистістю, саморозвиток, у якому в інтересах суспільства і самої особистості планомірно формуються якості, властивості, сили і здібності людини, причому функції виховання поступово передаються вихованцю. С. Ф. Анисимов акцентує увагу на зв'язку самовиховання з рівнем інтелектуального, емоційного, психологічного розвитку особистості, її свідомості, з почуттям відповідальності.

Усі дослідники цієї проблеми погоджуються з тим, що самовиховання перш за все пов'язане з роботою особистості над собою з метою виховання позитивних якостей. Самовиховання – найбільш інтенсивний розвиток сил і здібностей особистості, тому його успішний перебіг вимагає від неї відповідного рівня готовності. Така готовність потребує високого рівня самосвідомості, здатності до саморегуляції (волі) і потреби в розвитку. Самовиховання містить три компоненти: активне осмислення себе та оточуючого світу, зорієнтована діяльність, а також пов'язана з нею здатність до саморегуляції поведінки залежно від обставин, потреба у розвитку. Усі зазначені компоненти належать до внутрішніх передумов самовиховання. Усвідомлена потреба в розвитку створює підставу для потреби у самовихованні. Основи процесу самовиховання мають фізіологічну, психологічну, соціальну та педагогічну сторони.

Великий внесок у розробку теоретичних засад самовиховання, розуміння його змісту зробили Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн. Основна їх позиція полягала в тому, що самовиховання не може розглядатись ні у

відриві від зовнішнього світу, ні в простому пристосуванні до нього. Воно виникає в результаті активної взаємодії з навколишнім середовищем, забезпечуючи нову сходинку в розвитку особистості. Взаємозв'язку виховання і самовиховання приділяв В. О. Сухомлинський. Він неодноразово зазначав, що всі методи виховання повинні сприяти тому, аби людина подивилась на себе саму, прагнула пізнати свій внутрішній світ, щоб усі сили її душі були спрямовані на те, щоб зробити себе кращою, досконалішою. Великий педагог-гуманіст стверджував, що самовиховання – це не щось допоміжне у вихованні, а міцний його фундамент. Ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховає (Сухомлинський В. О., 1997).

Велика увага самовихованню приділяється у дослідженнях представників персоналістичних теорій розвитку особистості. Основним фактором розвитку особистості вважається саме активність особистості (англ. *personality*) у формі самоактуалізації, саморозвитку. Гуманістична психологія тісно пов'язана з філософією екзистенціалізму, у центрі уваги якого – прагнення людини знайти сенс свого особистого існування і жити вільно та відповідально згідно з етичними принципами. Особлива цінність надається самовихованню, завдяки якому особистість розвиває свої здібності, утверджує власну індивідуальність і неповторність. Вона сприяла поширенню методів виховання, що ґрунтуються на повазі до унікальності кожної людини і вірі в творчий потенціал особистості. У роботах її прихильників (В. Матурін, С. Смайлс, Е. Кай, А. Маслоу, М. Монтессорі, К. Роджерс та ін.) досліджуються умови самовиховання, способи і прийоми вироблення волі, виховання умінь і навичок самоконтролю, розумового самовиховання і самоосвіти, прийоми самопереконання і самонавіювання (Д. Карнегі, А. Аберхеймер).

У зарубіжній науці тривають активні пошуки механізмів самовдосконалення і

самозміни особистості. Англійський психолог П. Флетсер розглядає як засіб самовдосконалення особистості самонавіювання, яке неодмінно приведе до щасливішого і кращого життя. Американський психолог Дж. Пітер пропонує концепцію самоактуалізації як шлях, завдяки якому можна досягти щастя, перебороти свої недоліки, набути впевненості у власних силах з метою досягнення успіхів у службовій кар'єрі.

Загалом у педагогічній і психологічній літературі акцентується увага на тому, що в процесі самовиховання відбувається трансформація зовнішніх вимог у внутрішні регулятори поведінки та життєдіяльності (інтеріоризація). Причому різні дослідники дещо по-різному вважають основними ті чи інші фактори, які суттєво впливають на самовиховання, серед них: суспільний фактор; взаємозв'язок самовиховання із вихованням; вплив колективу, сім'ї; самопізнання і мотивація, самопримус і саморегулювання; саморозвиток, визначальна роль самоаналізу у вихованні волі; самоактивність особистості.

Аналізуючи дослідження у царині проблеми самовиховання, саморозвитку особистості ми дійшли висновку, що проблема самовиховання була досить актуальною не тільки для педагогіки, а й філософії, психології, соціології тощо. В результаті сформувався різноманітні підходи, які дозволяють визначити основні риси, форми і методи самовиховання, його соціальний, гуманістичний, світоглядний, виховний зміст. Подальше вивчення феномену самовиховання уможливить уточнення, удосконалення і поглиблення усіх його змістових сутностей щодо сучасних умов буття людини.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех // К.: Либідь, 2003.— 280 с.
2. Донцов И. А. Самовоспитание личности: философско-этические проблемы /И. А. Донцов // М., 1984.
3. Занюк С. С. Психологія мотивації / С.С.Занюк // К.: Либідь, 2002. — 304 с.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу // М.: Смысл, 1999. — 425 с.
5. Орлова Т. В. Історія сучасного світу: Навч. посіб./ Т. В. Орлова // К.: Знання, 2006. — 551 с. (Серія «Вища освіта XXI століття»).
6. Психология. Словарь / Под общ. Ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори — в 5-ти т., Т. 5 — Виховання і самовиховання / В. О. Сухомлинський // К., 1997.

Т. М. Плаксий

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К САМОВОСПИТАНИЮ ЛИЧНОСТИ

Статья посвящена анализу основных теоретических подходов и направлений, которые существуют в отечественной, российской и западно-европейской науке в разработке проблемы сущности, структуры, форм, методов, теории и практики самовоспитания личности, механизмов самовоспитания и самоизменений.

Ключевые слова: личность; самовоспитание; саморазвитие; самосовершенствование.

T. Plaksiy

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL APPROACHES OF THEORETICAL APPROACHES TO PERSONALITY SELF-EDUCATION

The paper deals with the analysis of the main theoretic approaches and directions existing in West-European and Ukrainian science, concerning the problem of essence, structure, as well as theory and practice of personality self-education, self-improvement mechanisms and self-change.

It has been established that the problem of self-education has been rather topical during the whole period of development of West-European and

Ukrainian science, not only pedagogy but also philosophy, psychology, sociology. At the same time researchers do not have common opinions of the structure, indices, development levels, stages, methods and ways of self-education. Search for self-improvement mechanisms and personality self-change is rather actively implemented in the modern foreign science. In the Ukrainian science the main features of self-education and its social, humane, world-looking and educational content has been determined.

Key-words: *personality; self-development; self-education; self-improvement.*

Рецензенти:

Сошенко С. М. – к.пед.н., доц.,

Білоус Р. М. – к.психол.н., доц.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2013